

М. В. Білозерова,
аспірант кафедри економічної теорії
та фінансів ХарРІ НАДУ

СТАН І ПРОБЛЕМИ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Обґрунтовано важливість інтеграції України в європейський простір вищої освіти, наведено ключові віхи розвитку Болонського процесу, зафіксовано досягнення та невдачі на цьому шляху.

Ключові слова: освітній простір, вища освіта, євроінтеграційний процес.

Сучасний стан розвитку нашої країни характеризується двома взаємопов'язаними тенденціями: зміцненням України як незалежної держави та її інтеграцією у глобальні світові процеси. З метою реалізації стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу, забезпечення всебічного входження України в європейський політичний, економічний і правовий простір та створення передумов для набуття Україною членства в ЄС указами Президента України затверджено Стратегію інтеграції України до ЄС, зокрема її входження у європейський освітній простір. Останнє знайшло відображення у приєднанні 2005 р. до Болонського процесу, який передбачає створення єдиного європейського освітнього простору і в основному стосується модернізації європейської вищої освіти [7].

Вища освіта має відігравати провідну роль, аби успішно протистояти сучасним викликам і сприяти соціальному розвитку. А відтак важливо, щоб вища школа мала необхідні ресурси й інституційний потенціал для виконання всіх своїх завдань, зокрема таких, як підготовка студентів до професійної кар'єри та активного і відповідального життя в демократичному суспільстві, особистісний розвиток, створення і підтримання бази новітніх знань, заохочення до наукових досліджень та інновацій. Тому потрібне вдосконалення вищої школи з метою підвищення ефективності її діяльності, гарантування якості вищої освіти [10].

Зрозуміло, що перед українською вищою школою також постали надважливі й непрості завдання модернізації вищої освіти [5].

Сьогодні з'явилася досить значна кількість наукових праць, присвячених проблемам євроінтеграції України та участі у Болонському процесі О. Андрієвська, В. Андрейцев, В. Байденко, В. Гуменюк, О. Ельбрехт, В. Заходжай, Н. Колісніченко, Я. Литвиненко, Є. Майкова, І. Мороз, І. Найдьонов, Г. Поберезька, Г. Семаков, І. Сікорська, М. Степко, Д. Табачник, Т. Цихан, В. Янковий та ін. Більшість науковців позитивно оцінюють курс національної вищої освіти на євроінтеграцію через приєднання до Болонського процесу, при цьому вдаються до критичного аналізу усіх його аспектів, що можуть мати як позитивні, так і небажані наслідки.

Мета статті полягає в аналізі та виокремленні ключових етапів розвитку Болонського процесу, визначенні досягнень і прорахунків на цьому шляху, окресленні перспектив інтеграції та завдань на наступне десятиріччя (2010 – 2020 рр.), а також висвітлення стану оновлення системи національної вищої освіти у контексті Болонського процесу та основних ризиків щодо її модернізації.

Процес загальноєвропейської освітньої інтеграції отримав назву від італійського міста Болонья, в якому 19 червня 1999 р. міністрами освіти 29 європейських країн було підписано Болонську декларацію. Цим актом країни-учасниці узгодили спільні вимоги, критерії та стандарти національних систем вищої освіти і домовилися про створення єдиного європейського освітнього та наукового простору до 2010 р. [9].

Сьогодні учасниками Болонського процесу є 47 держав європейського континенту, а також Європейська Комісія, Рада Європи, Європейський центр вищої освіти ЮНЕСКО, Асоціація європейських університетів, Європейська асоціація закладів вищої освіти, Європейська студентська спілка, Європейська асоціація забезпечення якості вищої освіти, Міжнародна освіта

(Education International), BUSINESSEUROPE – федерація промисловців і підприємців та ін.

Стратегічною метою Болонського процесу визначено створення Європейського простору вищої освіти (ЄПВО), конкурентоспроможного та привабливого як для самих європейців, так і для студентів з усіх куточків світу. Згідно з Болонською декларацією та доповненнями, внесеними Лісабонським порядком денним передбачено досягнення таких цілей:

- створення Європейського простору вищої освіти як передумови розвитку мобільності громадян з можливістю їх працевлаштування;
- посилення міжнародної конкурентоспроможності як національних, так і в цілому європейської систем вищої освіти;
- досягнення більшої сумісності та порівнянності систем вищої освіти країн-учасниць Болонського процесу;
- формування та зміцнення інтелектуального, культурного, соціального та науково-технічного потенціалу окремих країн та Європи в цілому;
- підвищення визначальної ролі університетів у розвитку національних та європейських культурних цінностей;
- змагання з іншими системами вищої освіти за студентів, вплив, фінансові ресурси та престиж;
- затвердження загальноприйнятної та порівнянної системи вчених ступенів, у числі шляхом запровадження додатка до диплома, з метою сприяння працевлаштуванню європейських громадян та міжнародній конкурентоспроможності європейської системи вищої освіти;
- запровадження двох ключових навчальних циклів: додипломного та післядипломного. Доступ до другого циклу навчання потребуватиме успішного завершення першого, який має тривати щонайменше три роки і завершуватися здобуттям вченого ступеня магістра та/або кандидата наук, як у багатьох європейських країнах;
- створення системи кредитів на зразок Європейської системи трансферу оцінок (ECTS), як відповідного засобу сприяння більшій

мобільності студентів. Кредити можуть бути отримані також поза межами вищих навчальних закладів, включаючи постійне навчання, за умови їхнього визнання з боку відповідного університету-отримувача;

– сприяння мобільності через усунення перешкод на шляху ефективного використання права на вільне пересування.

Представники країн-учасниць Болонського процесу в межах наданих їм повноважень взяли на себе зобов'язання досягти цих цілей, поважаючи відмінності в культурі, мові, національних освітніх систем та автономію університетів. В основу їхньої діяльності було покладено політику міжурядового співробітництва із залученням європейських неурядових організацій, що функціонують у сфері вищої освіти.

11-12 березня 2010 р. на черговій зустрічі представників країн-учасниць Болонського процесу в Будапешті та Відні, прийнято Будапештсько-Віденську Декларацію та офіційно проголошено створення Європейського простору вищої освіти. Із матеріалів цієї зустрічі випливає, що поняття “освітній простір” досить різнопланове й багатовимірне. Він являє собою певним чином упорядковану структуру, яка виражає відношення між об'єктами освітньої діяльності, забезпечуючи соціальну та особистісну значущість результату вдосконалення здібностей і поведінки її суб'єктів.

У перебігу формування Болонського процесу можна виділити кілька найважливіших (знакових) етапів, відзначених на Нараді Міністрів освіти європейських країн у Бельгії [8].

I. Болонська декларація (1999 р.) започаткувала: впровадження двоциклової системи (бакалавр, магістр), перехід до Європейської кредитно-трансферної системи (ECTS), курс на забезпечення високого рівня якості вищої освіти, створення привабливого іміджу європейської вищої освіти, сприяння мобільності студентів і викладачів, сприяння працевлаштуванню випускників на європейському ринку праці.

II. У Празькому комюніке (2001 р.) визначено додатково: безперервність навчання впродовж усього життя, забезпечення автономності університетів

та розвитку студентського самоврядування, забезпечення позитивного іміджу Європейського простору вищої освіти.

III. Берлінське комюніке (2003 р.) запропонувало запровадження докторантури як третього циклу навчання.

IV. Бергенське комюніке (2005 р) окреслило пріоритети розвитку вищої освіти, які інтегрували попередні цілі Болонського процесу: запровадження трициклової системи вищої освіти (розробка та узгодження національної системи (рамки) кваліфікацій з системою Європейського простору вищої освіти), створення національних систем забезпечення якості освіти, що узгоджуються із стандартами та рекомендаціями Європейської мережі забезпечення якості (ENQA) (створення внутрішньої (університетської) та зовнішньої (національної) структур; визначення ступенів та періодів навчання (запровадження додатку до диплома європейського зразка, визнання спільних дипломів); забезпечення соціального виміру Європейського простору вищої освіти, підтримка студентів у фінансово-економічному, консультативно-педагогічному аспектах.

V. Протягом 2007 – 2009 рр. (відповідно до Лондонського комюніке 2007 р. та Робочої Болонської програми на 2007 – 2009 рр.) зусилля європейської освітньої спільноти концентрувалися на таких напрямках: подолання таких перешкод як регулювання імміграції, визнання дипломів, недостатнє фінансове заохочення, негнучкий механізм виплати допомоги; упорядкування структури ступенів вищої освіти; створення нового Посібника ECTS (2008 р.); створення умов для подолання перешкод у працевлаштуванні в межах європейського простору; створення та розвиток національної системи (рамки) кваліфікацій (HPK – NQF); запровадження Додатку до диплома європейського зразка (Diploma Supplement); створення та розвиток національної системи (рамок) кваліфікацій впродовж життя (LLL NQF); визнання попередніх етапів навчання (APL); координація діяльності Європейської мережі та Європейського реєстру агенцій із забезпечення якості (EQAR) (розпочато діяльність в 2008 р.); проведення регулярних

(щорічних) Форумів із забезпечення європейської якості вищої освіти; розробка Євростатом та Євростудентом системи індикаторів та способів інформування про поступ у сфері соціального виміру (справедливість, працевлаштування), мобільності викладачів та студентів всіх країн-учасниць Болонського процесу; регулярне звітування (Аналітичні звіти з проблем мобільності, глобального та соціального вимірів Болонського процесу, національні звіти).

Оскільки цілі, поставлені Болонською Декларацією та Лісабонським порядком денним, не були досягнуті повною мірою, незважаючи на те, що вже проголошено створення Європейського освітнього простору, виникла необхідність продовження роботи в цьому напрямку. Так, зокрема, вказано на завдання, яких не вдалося виконати до 2010 р.: не забезпечено подолання відриву від університетів США; не створено системи технічної та технологічної освіти, подібної до систем Масачусетського, Каліфорнійського технологічних інститутів (Європейський технологічний інститут лише в стадії розгортання); не здійснено наукового прориву, який дозволив би створити в Європі мережу дослідницьких університетів, які не поступаються північноамериканським; привабливість європейських університетів зростає далеко не тими темпами, на які сподівалися.

З огляду на вказані проблеми представники країн-учасниць Болонського процесу дійшли висновку щодо необхідності їх подолання й виконання всього запланованого до 2010 р. Таким чином, Болонський процес отримав новий орієнтир – 2020 рік[10].

Найважливішими завданнями на шляху подальшого розвитку європейського освітнього простору визначено:

– Болонський процес на своїй новій фазі має забезпечити високий ступінь взаємної відкритості національних систем вищої освіти. В Європі має бути побудована дуже відкрита в міжнародному відношенні освітня система, де поєднуються конкуренція в світовому масштабі з політикою партнерства з

іншими регіонами світу, налагодженням постійного діалогу через Bologna Polisy Fora;

- в Європі має бути гарантована якість вищої освіти у відповідності до загально прийнятих стандартів. Вона повинна реалізовуватися з допомогою Європейської системи забезпечення якості;

- досконалість повинна стати основною вимогою на всіх рівнях вищої освіти. Кожна країна має забезпечити розширення доступу представників всіх соціальних груп до вищої освіти;

- повинна набути найширшого розвитку освіта впродовж життя, яка використовує такі інструменти, як гнучкі освітні траєкторії, навчання на робочому місці, визнання знань, навичок та компетенцій незалежно від того, чи отримані вони шляхом традиційного навчання чи неформальної освіти;

- потрібно всіляко сприяти працевлаштуванню через побудову партнерства між навчальними закладами, владою, соціальними партнерами;

- побудова студентоцентричного навчання, запровадження нових педагогічних технік та індивідуально побудованих програм. Орієнтування викладачів на тісну співпрацю зі студентами в розширенні спектру напрямів навчання. Всіляке заохочення до вивчення іноземних мов, що є давньою традицією ЄПВО;

- вища освіта повинна базуватися на наукових дослідженнях, інноваціях та розвитку креативності. Має розвиватися практика реалізації міждисциплінарних та міжгалузевих програм, спільного присудження наукових ступенів кількома університетами;

- повинні стати загальноприйнятими спільні дипломи й програми, політичні ініціативи з фінансової підтримки мобільності, взаємного визнання віз та дозволів на роботу;

- слід запропонувати нові інструменти моніторингу процесу на основі принципу бенчмаркінгу;

- на новій фазі розвитку в Болонському процесі будуть співголовувати представник країни, що головує в ЄС та однієї з країн, що не є членом ЄС.

Ідеї та цілі, закладені у змісті Болонського процесу, були активно сприйняті українською освітянською громадськістю. Україна зацікавлена діяти за всіма напрямками Болонського процесу і співпрацювати з усіма країнами Європи.

За роки, що минули після приєднання України до Болонського процесу, зроблено чимало суттєвих кроків, які наближають національну вищу школу до європейської. Найважливіше, що розпочато формування відповідної законодавчої бази, що є основоположним для будь-якої модернізації освіти. Уже напрацьовано й прийнято низку державних актів, з відповідним концептуальним та змістовним наповненням, орієнтацією на міжнародні параметри та стандарти. Проте наявна правова база вищої освіти ще має внутрішні протиріччя, дублювання деяких нормативних актів та положень, позначена певними суперечностями між розробкою проектів законів та процедурою їх прийняття, що свідчить про необхідність змін, які мають вноситися виважено та комплексно [1; 2].

На колегії Міністерства освіти і науки України 28 лютого 2003 р. (протокол № 2/3-4) було ухвалено здійснення комплексу заходів щодо виходу національної вищої школи на міжнародний ринок освітніх послуг та організаційного забезпечення приєднання України до Болонського процесу [5]. У матеріалах колегії підкреслювалось, що співпраця з європейцями у сфері освіти на шляху входження України в Європу сьогодні є одним із пріоритетів розвитку вищої освіти в Україні, однак не є самоціллю. Стратегічним напрямком оновлення системи національної вищої освіти обрано рух до єдиних критеріїв і стандартів, які утверджуються в Європі, а саме: демократизація освітньої політики, радикальна модернізація вищої освіти, фундаментальне оновлення системи освіти, вихід на новий рівень інтеграції науки й освіти, підвищення мобільності викладачів і студентів, впровадження кредитно-модульної системи організації навчання, утвердження особистісно орієнтованої педагогічної системи, актуалізація

патріотичного виховання, надання інноваційного характеру освіті, перегляд і модернізація освіти в контексті Національної доктрини [7].

Участь вищої школи України в Болонських перетвореннях має бути спрямована лише на її розвиток і набуття нових якісних ознак, а не на втрату кращих традицій, зниження національних стандартів якості. Орієнтація на Болонський процес не повинна призводити до надмірної перебудови вітчизняної системи освіти, оскільки Болонські вимоги – це не уніфікація вищої освіти в Європі, а широкий доступ до багатоманітності освітніх і культурних надбань різних країн. Перед Україною стоїть завдання, співпрацюючи з усіма країнами, показати всі позитивні сторони національної освіти, яка має потужну систему вищої школи. У свою чергу, Європа також виявляє до неї чималий інтерес і зацікавленість у взаємодії з Україною на освітньому рівні.

Напрями розвитку вищої освіти в Україні, з одного боку, стратегічні, з іншого – вони дадуть імпульс для подальшого поліпшення стану освіти і науки вже в недалекому майбутньому. Перший напрям – це розширення доступу до вищої освіти, другий – якість освіти й ефективність використання фахівців з вищою освітою і третій – це участь у загальноєвропейських інтеграційних процесах [4; 6].

Стосовно покращення якості вищої освіти України чимало здійснено, а саме: розробка національної системи (рамки) кваліфікації вищої освіти; запровадження нової інституційної структури, трициклової системи, нових напрямків підготовки фахівців з вищою освітою; запровадження з 2009 – 2010 н.р. нової ECTS (прийнята ЄС в жовтні 2008 р.) та єдиної для всіх українських ВНЗ національної системи оцінювання навчальних досягнень студентів; розвиток програм навчання відповідно до вимог Болонського процесу та програм “Tuning”; запровадження спільних ступенів та спільних (спеціальних) програм для іноземних студентів; створення механізмів визнання попереднього навчання (формального, неформального, неофіційного); впровадження додатку до диплома європейського зразка.

Співпраця та інтеграція в європейський і світовий освітній простір дала поштовх таким процесам як: створення національних агенцій забезпечення якості вищої освіти відповідно до стандартів і рекомендацій Європейської мережі забезпечення якості (ENQA); створення агенції з академічного визнання і міжнародного обміну; розвиток системи рейтингів відповідно до Берлінських принципів ранжування ВНЗ; зростання національної та міжнародної мобільності студентів та викладачів, створення системи студентських грантів та позик; розроблення та впровадження системи професійних стандартів [3].

Для вирішення такої вагомої проблеми, як управління освітою України та реалізація основоположних принципів Болонського процесу, в тому числі й безперервної освіти, необхідно взяти за основу вже створену законодавчу базу і запозичити те раціональне, що є в програмах розвитку освіти передових країн, тобто спираючись на прогресивний вітчизняний і зарубіжний досвід. Є також потреба і в запровадженні нових механізмів державного регулювання процесів євроінтеграції вищої школи України.

Ці та інші проблеми все ще перешкоджають визнанню нашої системи вищої освіти зовнішнім світом, підсилюють ізоляціоністські тенденції, погіршують мобільність наших студентів, викладачів і науковців в межах Європейського освітнього простору і ринку праці.

Для успішного входження України до Європейського простору вищої освіти потрібно найближчим часом виконати такі завдання:

- привести у відповідність з вимогами Болонської декларації Закон України “Про вищу освіту” у частині визначення змісту і статусу освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої освіти;

- розробити класифікацію вчених ступенів системи освіти та перелік кваліфікацій, які використовуються на ринку праці, в тому числі й європейському;

- розробити методику розрахунку педагогічного навантаження викладачів вищої школи в умовах кредитно-модульної системи організації

навчального процесу та навчального навантаження студента, а також взаємозв'язок між ними;

– розробити та затвердити нормативно-правові акти щодо регулювання діяльності викладацького персоналу та студентського контингенту вищої школи в умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу; щодо впровадження тестових технологій об'єктивного педагогічного контролю знань тих, хто навчається; щодо сертифікації на відповідність, у процесі якої встановлюється рівень компетентності індивіда і його відповідність соціальним ролям, на які він претендує;

– розробити та законодавчо урегулювати процедуру контролю якості та акредитації.

Отже, процес інтеграції України в європейський освітній простір набирає обертів і на сьогодні є безальтернативним. На цьому шляху є чимало нерозв'язаних проблем як теоретичного, так і практичного характеру. Стало очевидним, що як приєднання до Болонського процесу, так і неприєднання мають свої переваги та ризики. Переваги – у визнанні дипломів нашої держави в європейському освітньому просторі, доступ фахівців до європейського ринку праці, підвищення іміджу держави, а ризики – у втраті окремих досягнень української освіти, її багатотисячолітніх традицій.

Список використаних джерел

1. Аналітичний звіт Болонського Секретаріату-2009: резюме і оціночний лист, що підготовлені на основі Національного звіту із запровадження положень Болонського процесу. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua>
2. *Бабичева Е. С.* Болонские стандарты и тенденции высшего образования в Украине / Е. С. Бабичева // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти : матеріали Четвертих Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань. – Ірпінь : Національна академія ДПС України, 2006. – С. 80–82.
3. Болонський процес: стан та перспективи розвитку вищої освіти в Україні : зб. тез. доп. ІХ всеукр. наук.-метод. конф., Київ, 18-19 листоп. 2010 р. – К. : НТУУ “КПІ”, 2010. – Ч. 1. – 292 с.
4. *Красняков Є.* Освітня політика як інструмент впливу держави на систему освіти / Є. Красняков // Шлях освіти. – 2008. – № 4. – С. 11–13.
5. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес : матеріали до першої лекції / уклад. М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, К. М. Левківський, Ю. В. Сухарніков ; відп. ред. М. Ф. Степко. – К., 2004. – 24 с.

6. Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти : Указ Президента України від 30 вересня 2010 р. № 926/2010. – Режим доступу : <http://www.prezident.gov.ua>

7. Про національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України 17 квіт. 2002 р. № 347/2002// Офіц.вісн. України. – 2002. – № 16.

8. *Фініков Т. В.* Вища освіта України в європейському просторі вищої освіти та наукових досліджень : матеріали наради міністрів освіти європейських країн (м. Лувен, Бельгія 27–29 квітня 2009 р.) / Т. В. Фініков.

9. The Bologna Declaration of 19 June 1999. Joint declaration of the European Ministers of Education. – Р. 3. – Режим доступу : http://www.bologna-derlin2003.de/pdf/bologna_declaration.pdf.

10. The Bologna Process 2020 – The European Higher Education Area in the new decade. Communique of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education. Leuven and Louvain-la-Neuve, 28-29 April 2009. – Режим доступу : <http://www.bologna2009benelux.org>.

11. The European Higher Education Area-Achieving the Goals Communique of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Bergen, 19–20 May 2005. – Режим доступу : http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/050520_Bergen_Communique.pdf.

***Bilozeroва М. В.* State and problems of higher education in the formation European educational sphere.**

The key events in the development of the Bologna process, the ups and downs on this way, the importance of Ukraine's integration into European educational sphere are discussed in the given article.

Key words: Education Area, Higher Education, eurointegration process.

***Белозёрова М. В.* Состояние и проблемы системы высшего образования в условиях формирования Европейского образовательного пространства.**

Обосновано важность интеграции Украины в европейское пространство высшего образования, рассмотрены основные этапы развития Болонского процесса, зафиксированы достижения и неудачи на этом пути.

Ключевые слова: образовательное пространство, высшее образование, евроинтеграционный процесс. sphere